

*Згурська Валентина Леонідівна, канд. політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

**РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНЦЕПЦІЯХ
МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ**

Громадянське суспільство як сфера вияву самоорганізаційного потенціалу індивідів має значний вплив на різноманітні форми співробітництва на різних рівнях державного управління. Очевидно, що найкраще потенціал кооперації зусиль громадян найкраще проявляється на низовому рівні – рівні громад.

Пошук нової парадигми місцевого розвитку розпочався ще у 1970-х і значно активізувався в 1980-х роках, коли у центрі уваги опинилася «нова економічна модель», що на перше місце ставила вільний ринок. Прихильники нового підходу вважали, що в основі розвитку має бути громада, яка активно використовує внутрішні ресурси для задоволення потреб своїх членів, і держава, що створює умови для ринкової конкуренції. Він мав чітко виражений соціальний вимір, хоча його основними ідеологами були економісти. Вони вважали, що економічний розвиток базується на накопиченні капіталу завдяки збільшенню частки національних заощаджень, а не міжнародних позик, та їх ефективного інвестування у засоби виробництва. При цьому «капітал» у цій теорії визначався виключно в економічних поняттях, переважно як фінансові кошти, інвестовані у розробку нових технологій та покупку робочої сили, переробку природних ресурсів у товарні активи. Однак у рамках нової парадигми продуктивні активи суспільства («капітал») також мали і соціальний вимір як норми, інститути та організації, що сприяють довірі та співробітництву між індивідами у громадах та більш широко – у суспільстві. Спочатку лише кілька соціологів, зокрема Дж. Коулмен та П. Бурдье, вживали поняття «соціальний капітал», який згодом запозичили такі провідні дослідники економічного росту як Р. Чамберс [1] та Р. Патнем [2]. Тому вже у 1990-х роках концепція «соціального капіталу» набула популярності як серед суспільствознавців, так і серед політиків, та активно підтримувалася низкою міжнародних організацій, що займалися проблемами розвитку та боротьбою з бідністю.

Прихильники нового підходу стверджують, що накопичення соціального капіталу, базованого на нормах довіри та взаємовигідному обміні, культурі соціальної солідарності, може зменшити трансакційні затрати, продукувати суспільні блага, прискорити зміцнення громадянського суспільства, та дає змогу розглядати бідних як соціальних акторів і надати їм право діяти від власного імені. Зокрема стверджувалося, що соціальний капітал як єдине багатство, яке бідні мають у надлишку, і єдиний ресурс, яким вони володіють, він сприяє їх саморозвитку у громадах, покращує соціально-економічні умови їх життя.

Однак значна популярність та широке застосування поняття «соціального капіталу» у різних сферах соціального життя призвело до виникнення низки серйозних проблем. Насамперед це стосується відсутності чіткого визначення цього поняття, яке з різною метою використовується як теоретиками, так і практиками. По-друге, концепція соціального капіталу зазвичай використовується для опису і пояснення практично всього: від мереж, сформованих бідними, хворими, криміналом до демократії і державного управління, колективної діяльності, нематеріальних активів соціальної економіки тощо. По-третє, активне використання цього поняття дає можливість акцентувати увагу на окремих аспектах покращення добробуту громадян, уникаючи відповіді на більш фундаментальні питання про справедливий політичний устрій держави та розподіл суспільних багатств. Іншими словами, такий підхід слугує демобілізації народних мас, оскільки, роблячи людей відповідальними за власний розвиток, помилково передбачає, що вони відповідають за такі проблеми як бідність, відволікаючи увагу від наявних структур економічної та соціальної системи. Таким чином, акцентуючи увагу на розвитку громадянського суспільства соціальний капітал ігнорує динаміку, пов'язану з формальними структурами та інститутами державної влади. Крім того, місцевий розвиток будується на базі соціального капіталу передбачає незначні покращення без зміни існуючих механізмів розподілу суспільних благ.

У більш широкому контексті на становлення підходів до розвитку громад значний вплив мали такі чинники як демократизація, приватизація, децентралізація та концепція належного урядування.

1. Демократизація і супутні їй політична та економічна лібералізація. Поширення демократії за останні десятиліття змінило політичне та інституційне середовище, в якому існує громадянське суспільство. В одних країнах громадянське суспільство активно протистоїть відчуженню громадян від політики та авторитарним тенденціям, відстоюючи впровадження учасницьких чи демократичних форм політичної діяльності. В інших – громадянське суспільство, ослаблене державними репресіями, змушене перебувати на узбіччі політичного процесу. Загалом громадянське суспільство є місцем, в якому розвиваються громадянські цінності та норми демократичного залучення, хоча більша політична свобода може використовуватися певними групами для відстоювання власних егоїстичних інтересів, що може загострити політичний конфлікт через ослаблення демократичних інститутів та практики.

Економічна лібералізація мала низку суперечливих наслідків для громадянського суспільства. В деяких країнах вона обмежила втручання держави в економіку та сприяла зменшенню рівня корупції, особливо серед бюрократичних еліт. Водночас окремі групи отримали кращі позиції для відстоювання власних економічних інтересів у лібералізованому середовищі. Крім того відмова від контролю за цінами та інших обмежень на економічну діяльність часто супроводжується зростанням неформальної економіки і появою розвиненої мережі груп та об'єднань, що мають за мету переслідування

спільних економічних інтересів. Зменшення витрат держави на соціальне забезпечення сприяє поширенню груп самопомочі та розвитку недержавних об'єднань, що прагнуть полегшити життя та надавати послуги найбільш незахищеним верствам населення.

Демократизація часто супроводжувалася реформою старих чи створенням нових, більш демократичних політичних структур шляхом прийняття нової конституції, передачі органам місцевого самоврядування більших повноважень (децентралізація), розширення доступу громадян до процесу прийняття рішень і забезпечення більшої підзвітності і прозорості органів публічної влади. Такі зміни сприяють активізації діяльності організацій громадянського суспільства, їх залученню до нових видів діяльності, посиленню їх взаємодії з політиками та чиновниками, включенню більшої кількості громадян до політики та державних справ.

2. Приватизація. Швидкий економічний ріст у країнах Третього світу у 1950-1970-х роках значною мірою зумовлювався зростанням державного сектора та політики націоналізації щодо приватного сектора (транснаціональних корпорацій) та викупу підприємств у стратегічних секторах економіки (наприклад, нафтовому). Однак у 1980-х роках така політика змінилася на користь приватизації: виведенню з державної власності підприємств для збільшення ефективності їх діяльності.

3. Децентралізація. До 1980-х років консервативно та ліберально налаштовані політологи і економісти в один голос стверджували, що демократія не обов'язково сприяє економічному розвитку, оскільки авторитарні режими забезпечують кращу концентрацію та використання фінансових і матеріальних ресурсів. Проте в 1980-х роках вони були змушені радикально змінити свої погляди і визнати, що економічна лібералізація може призвести до політичної лібералізації. Такий підхід разом з ідеологією мініміналістської держави зумовив перехід до концепції належного урядування та поширення різноманітних форм участі громадян у прийнятті рішень.

4. Інституційні трансформації в інтересах належного урядування. Помилкова економічна політика держави і зростаюча залежність національних економік від ситуації на глобальному ринку змусили уряди низки розвинених країн відмовитися від надання повного спектра соціальних послуг громадянам, залучивши до такої діяльності приватний сектор та організацій громадянського суспільства. У результаті неурядові організації взяли на себе відповідальність за надання соціальних благ та публічних послуг на власній території і конкретним громадянам, що вимагало переосмислення їх організаційної структури, фінансової бази та відносин з урядом.

Протягом останнього століття приклади розвитку громад у результаті різноманітних ініціатив, програм та державної політики можна знайти у багатьох країнах. Якщо Британська імперія використовувала ідею розвитку громади як складовий елемент колонізаторської політики, то у 1930-х роках у Чикаго місцеві активісти мобілізували мешканців на покращення умов життя.

Іншими словами, з одного боку розвиток громади використовується державою для покращення умов діяльності громади та її членів, а з іншого – соціальні рухи беруть модель громади як організаційний принцип.

Західноєвропейський досвід розвитку громад сформувався під значним впливом ініціатив і практики Великобританії, де ще на початку минулого століття подібна практика застосовувалася до робітничих поселень у лондонському Істенді. З кінця 1940-х років була започаткована програма підтримки центрів громад в новобудовах та в нових містах. Іншою формою стала адаптація досвіду чиновників, які розвивали громади у колоніях, в умовах Великобританії, що й дало старт більш ґрунтовному вивченню цього питання, зокрема американським вченим М. Россом [3]. Реалізація низки ініціатив волонтерських організацій в середині 1960-х років дала підстави стверджувати, що розвиток громад у Великобританії остаточно оформився в 1968 році, коли з'явилася низка наукових публікацій та звітів органів публічної влади, які фінансували низку місцевих ініціатив. Згодом цей напрям дедалі більше дистанціювався від соціальної роботи і набував рис економічної політики. Прихід до влади консерваторів у 1980-х роках, які реалізували радикальні ринкові реформи, та економічна рецесія негативно вплинули на діяльність у цій сфері. Однак на початку 1990-х років ситуація покращилася, а політика розвитку громад почала враховувати особливості регіонів країни, що посилювалося деволуційними процесами в Шотландії та Уельсі. Уряд лейбористів протягом майже двох десятиліть робив акцент на партнерському вимірі програм розвитку громад.

Думка М. Росса, що громадська робота (community work) повинна розумітися як один з трьох методів соціальної роботи (індивідуальний випадок, групова робота та громадська робота), була підхоплена континентальною Європою, зокрема Францією, де громадська робота періодично була представлена як соціальною роботою, так і професійною освітою дорослих. У решті Європи розвиток громад як один з напрямів державної політики сформувався пізніше, ніж у Великобританії, Нідерландах і Франції. З початку 1970-х така діяльність стала досить популярною в Нідерландах та фламандській частині Бельгії через запуск проектів міського відродження. Активістам вдалося встановити сильні зв'язки з британськими і данськими колегами. Ірландія також мала тривалий досвід розвитку громад, особливо у сільській місцевості, та діяльність волонтерської організації з освіти дорослих Muintir na Tire.

Крах соціалістичного режиму у Центрально-Східній Європі у кінці 1980-х років сприяв активізації діяльності з розвитку громад. Хоча місцеві ініціативи мали незначний вплив, однак характеризувалися чітким зв'язком між громадянським суспільством і розвитком громад. Водночас важливо відзначити, що цей регіон мав тривалі традиції розвитку громади. Різноманітні ініціативи з самопомочі, групи взаємної допомоги, асоціації, світські та церковні благодійні організації, рухи інтелектуалів, реформаторів та робочих –

усі прагнули до соціального прогресу. Регіон характеризувався наявністю низки рис, типових для розвинених сучасних суспільств, однак відсутність демократичної соціальної системи, ініціативи активістів розвитку громад мали значно менший політичний вплив на соціальну політику і законодавство, ніж у старих демократіях. Водночас у регіоні практично відсутні приклади діяльності масових організацій на низовому рівні.

Отже, хоча перші випадки самоорганізації членів громадянського суспільства з метою стимулювання розвитку громади фіксуються ще на початку ХХ ст., однак більш ґрунтовно ця тема почала досліджуватися у 1980-х роках не в останню чергу завдяки концепції соціального капіталу. Така зміна підходу не лише у наукових дослідженнях, але і в державній політиці була зумовлена впливом таких чинників як демократизація, приватизація, децентралізація та реалізація концепції належного урядування.

Список використаних джерел

1. Chambers R. Rural development: putting the last first. Harlow: Prentice Hall, 1983.
2. Putnam R. D. Making Democracy Work. New Jersey: Princeton University Press, 1993.
3. Ross M. Community organisation: Theory, principles and practice. New York: Harper and Row, 1955.

*Гордієнко Михайло Григорович, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Університету державної фіскальної служби України*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЛІФТ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Політичне буття новітньої України перманентно балансує на межі втрати своєї суб'єктності. У постмайданний період дезінтеграційні процеси набули свого апогею. Утримати єдність соціального організму без залучення низових структур суспільства до розбудови національної держави доволі складно. Тому концептуальне завдання української спільноти в умовах гібридної війни – рекрутування всього субстрату нації для відновлення територіальної цілісності й збереження політичного суверенітету. **Виборюючи політичну суб'єктність, треба створювати простір для соціальної мобільності**, що корелюється з активною участю людей в політичному житті країни, залученням їх до управлінських процесів. Висхідна мобільність, що пов'язана з прогресивною еволюцією індивіда, забезпечує соціальний ліфт динамічного розвитку суспільства.

Принциповим викликом для збереження національної ідентичності є те, що **соціальна дифузія глобалізованого світу активізує відцентрові тенденції**. У постмодерну добу відбувається ескалація регіонального